

חיים אלעזר רבינוביץ

על קידוש השם וקידוש החיים

במסכת פסחים דף נג עמוד ב נאמר:

עוד זו דרש תודוס איש רומי: מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת השם לכבשן האש נשאו קל וחומר בעצמן מצפרדעים, ומה צפרדעים שאין מצווין על קדושת השם כתיב בהו ובאו ועלו בביתך וגו' ובתנורך ובמשארותיך [שמות ז: כח]. אימתי משארות מצויות אצל תנור – הוי אומר בשעה שהתנור חם, אנו שמצווין על קדושת השם – על אחת כמה וכמה.

וברש"י שם:

מה ראו – שלא דרשו וחי בהן [ויקרא י"ח: ה וחי בהם] ולא שימות בהם.

והתוס' על אתר ד"ה מה ראו כתבו:

מה ראו חנניה מישאל ועזריה – פ"ה מה ראו שלא דרשו וחי בהם ולא שימות בהן וקשה דהא בפרהסיא הוה ומסקינן בסנהדרין (דף עד ע"א) דלכולי עלמא בפרהסיא חייב למסור עצמו אפילו אמצוה קלה.

ומפר"ת דצלם זה שעשה נבוכדנצר לאו ע"ז הוה אלא אינדרטא שעשה לכבוד עצמו ולכך קאמר מה ראו וכן משמע מדכתיב לאלהך לית אנחנא פלחין ולצלם דדהבא לא נסגוד (דניאל ג: יח)

משמע דאלהא דידיה וצלמא תרי מילי נינהו ואתי נמי שפיר הא דאמרינן באלו נערות (כתובות לג ע"ב) אלמלי נגדו לחנניה מישאל ועזריה פלחו לצלמא, ואי ע"ז הוה ח"ו שהיו משתחוים לו ומיהו לשון פלחו לא אתי שפיר.

ור"י מפרש מה ראו שלא ברחו שהרי קודם המעשה היו יכולים לברוח כמו שעשה דניאל כדאמר בחלק (סנהדרין צג ע"א) ג' היו באותה עצה.

ועל כל זה כתב אאזמו"ר מוהרצ"א מדינוב זי"ע, בספרו בני יששכר, מאמרי חדש ניסן, מאמר י', שם החג, אות ה'

והנה דבריהם ז"ל אינם מובנים.

א. דעל תירוץ רבינו תם שהיה הצלם רק אנדרטא לא ידענא מה מועיל הקל וחומר מן הצפרדעים, הרי וחי בהם כתיב אפילו במצוות, ומכל שכן בדבר כזה שאין בו שום ציווי, ואדרבא עוברים על ואך את דמכם וכו' (בראשית ט: ה) בהמסרם את עצמם שלא לצורך.

(ואפילו מאן דסבר ליה אפילו במקום שאמרן יעבור ואל יהרג, אם החמיר ומסר את עצמו שכרו אתו ופעולתו לפניו (ישעי' מ: י, ס"ב: יא), זה דוקא בענייני מצות התורה מה שאין כן כאן. ומהצפרדעים אין שום ראייה שהרי נצטוו על כך.)

ב. ועל תירוץ הר"י שהיה להם לברות, גם כן לא אדע פירושן של הדברים. וכי מפני שדרשו קל וחומר מצפרדעים לא ברחו הרי הקל-וחומר פריכא, דשאני הצפרדעים שהיו מצווין באותו הזמן למסור את עצמן (ם) לכבשן האש בגזרתו ית"ש, מה שאין כן הם שלא נצטוו.

(והנה על תירוץ הר"י יש לתרץ דהקל-וחומר שנשאו מצפרדעים הוא כך, דהרי הצפרדעים לא היו מצווין בפרטות – אלו ילכו לתנורים ואלו ילכו לבתים – ואעפ"כ כתיב "ועלו ובאו בביתך" מרצונם, שכל אחת מן הצפרדעים רצתה לעשות רצון קונם לילך אל התנורים, הגם שגזירתו ית"ש היה מתקיים על ידי אחרת מהצפרדעים, מזה נשאו חנני' מישאל ועזרי' ק"ו ולא הצילו את עצמם לברות. מיהו גם זה דוחק דאעפ"כ הק"ו פריכא דשאני צפרדעים שאפילו היו מצווין על "ואך את דמכם" וכו' בכאן לא היו מצווין, כיון שיש בכאן עכ"פ ציווי הש"י עכ"פ בדרך כלל שילכו גם כן אל התנורים, מה שאין כן חנני' מישאל ועזרי' לא נצטוו. וחוף לזה הרי הצפרדעים אינם מצווים על "ואך את דמכם" וכו' והרי הם נצטוו, וכשיכולין לברות מחוייבין לברות.)

תירוצו של הבני-יששכר בנוי על אדני הארז"ל והלוואי והייתה גם לי גישה לדברים. לא נותר לי אלא להציע את אשר עם הבנתי.

ב

ואשר עם החלי: ישנם שני אופנים עיקריים בקיום מצוות קידוש השם. הדרך האחת היא עם מסירת הנפש בכדי לקיים ו/או לא לעבור על דבר שנצטוונו עליו. ואמנם במקרה כזה החיים עלי אדמות עשויים להיפסק בעת קיום המצווה. הדרך השניה היא על ידי תכיפות של פעולות, שכל אחת מהן אין בה קידוש השם, אבל מכלול המעשים וההתמדה בהם מסתכמים בקידוש השם. בסוג זה של קידוש השם החיים עלי אדמות, לא רק שאינם ניזוקים אלא אדרבא ואדרבא, החיים בעוה"ז מתחזקים. במקרה הראשון המדד לקיום המצווה היא הנכונות למסירת הנפש ע"י מי שמקיים את המצווה. במקרה השני המבחן אם המצווה קוימה הוא בתוצאות שהן מעבר למקיים המצווה.

אלה דברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ה הלכה ד:

כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים כדניאל חנניה מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחביריו, ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן, ועליהן נאמר כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה (תהלים מד: כג), ועליהם נאמר אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח (תהלים נ: ה), וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצות לא תעשה שהיא חלול השם.

בהלכה לעיל הרמב"ם מתייחס לאופן הראשון של קידוש השם ומתארו. זהו אופן שהמלה הקריטית שבו היא "יהרג", ולכן "כצאן טבחה", ו"בריתי עלי זבח", והפסוק הקובע הוא "כי עליך הורגנו כל היום", שכן בעת קיום המצווה החיים הארציים נפסקים או לכל הפחות עלולים להיפסק.

לעומת ההלכה לעיל, אומר הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ה הלכה יא:

ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם, ואע"פ שאינם עבירות הרי זה חילל את השם כגון שלקח ואינו נותן דמי המקח לאלתר, והוא

שיש לו ונמצאו המוכרים תובעין והוא מקיפן, או שירבה בשחוק או באכילה ושתיה אצל עמי הארץ וביניהן, או שדבורו עם הבריות אינו בנחת ואינו מקבלן בסבר פנים יפות אלא בעל קטטה וכעס, וכיוצא בדברים אלו הכל לפי גדלו של חכם צריך שידקדק על עצמו ויעשה לפנים משורת הדין, וכן אם דקדק החכם על עצמו והיה דבורו בנחת עם הבריות ודעתו מעורבת עמהם ומקבלם בסבר פנים יפות ונעלב מהם ואינו עולבם, מכבד להן ואפילו למקילין לו, ונושא ונותן באמונה, ולא ירבה באריחות עמי הארץ וישיבתן, ולא יראה תמיד אלא עוסק בתורה עטוף בציצית מוכתר בתפילין ועושה בכל מעשיו לפנים משורת הדין, והוא שלא יתרחק הרבה ולא ישתומם, עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו הרי זה קידש את ה' ועליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר (ישעי' מ"ט: ג).

כאן מתואר האופן השני שבקידוש השם, דרך שמטבעה מתייחסת רק לאדם גדול ומפורסם בחסידות. מדובר בהתנהגות מעבר למשורת הדין, ביישוב העולם, במה שמביא לידי "שיהי' שם שמים מתאהב על ידך", והפסוק הקובע הוא "ישראל אשר בך אתפאר". אין בעירוב דעת עם הבריות בלבד, בלבישת ציצית כשלעצמה, בכל פעולה יחידה כשלעצמה גם אם היא לפנים משורת הדין משום קידוש השם, אבל במכלול הפעולות ובהתמדתן, וברצף שרשרת המעשים "הפעוטים" האלו, המקדשים את החיים, ובתוצאות התנהגות המביאה לידי "שימצאו הכל מקלסין אותו... ומתאווים למעשיו" יש ויש משום קידוש השם.

ג

בכסף משנה כתב על הל' ד', המצוטטת לעיל, כלומר על אותה הלכה שמתייחסת לק"ה באופן הראשון, בדרך "כי עליך הורגנו", ושבה אמר הרמב"ם "כל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור וכו'" כדלהלן:

וכתב בנימוקי יוסף דאפילו לפי סברת רבינו אם הוא אדם גדול ותסיד, ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך רשאי לקדש את השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה כדי שיראו העם ולמדו ליראה את השם ולאהבו בכל לבם (לפי דברים י: יב).

אלא שבנימוקי יוסף במס' סנהדרין סוף פרק בן סורר ומורה לא נאמרו המלים "דאפילו לסברת רבינו", ואין שום הכרח לומר ו/או ללמוד שהנימוקי יוסף אמר דבריו אפילו לשיטת הרמב"ם. אדרבא מתוך לשונו של הנ"י "וכל היכא דאמרינן

יעבור ואל יהרג אם מסר הרי זה מתחייב בנפשו אבל אם הוא אדם גדול וגו' לפום ריהטא נראה שהנ"י חולק על הרמב"ם, שכן לפי הרמב"ם אין אדם גדול "יוצא מן הכלל" וגם על אדם גדול חלה ההלכה "וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור וכו'", ולדברי הנ"י נראה שאדם גדול יוצא מן הכלל, והוא רשאי למסור את נפשו וההלכה "כל מי שנאמר בו וכו'" אינה חלה עליו. וא"כ מהו מובנם של דברי הכסף משנה, ומדוע בחר הכ"מ למקם את דבריו בהלכה ד'.

בהלכות יסודי התורה פ"ה ה"א נאמר:

כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או יהרגנו יעבור ואל יהרג שנאמר במצות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, וחי בהם ולא שימות בהם, ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו.

הצעתי היא שפטור זה, המתבסס על הפסוק "וחי בהם" תקף רק לגבי אותו קידוש השם המתואר על ידי הפסוק "כי עליך הורגנו", זהו אשר מקדש את המצוות, אבל כאשר אנו מתייחסים לקידוש השם שמקדש את החיים והמתואר על ידי הפסוק "ישראל אשר בך אתפאר", אותו פטור הנובע מ"וחי בהם", לא רק שאין לו עוצם, אלא אדרבא נהפך לסיבה מחייבת. אפשרי ואפשרי לומר "מותר לברוח" משום "וחי בהם". אבל אי אפשר לומר שמשום "וחי בהם" אין צורך להסביר פנים, לדבר בנחת עם הבריות וכו'. היא הנותנת "וחי בהם" הוא הוא המניע לדבר בנחת עם הבריות, להסביר פנים, לנהוג ביושר וכו'.

מתוך כך נוכל להסביר את דברי הכסף משנה. בהלכה ד' הרמב"ם תיאר את קידוש השם על ידי מסירת החיים מתוך הפסוק "כי עליך הורגנו". הכסף משנה בא לומר לנו שגם באופן השני של קידוש השם, הדרך לקידוש השם שהרמב"ם מתאר בהלכה י"א, דהיינו בסגנון של "ישראל אשר בך אתפאר" ייתכן קידוש השם ע"י מסירת הנפש. ולדברי הכסף משנה דברים אלו תקפים "אפילו לסברת רבינו". מקומם של דברי הכסף משנה, נכונים בהלכה ד' שבה מדובר על מסירת הנפש.

אם נשווה את דברי הנ"י (כ"מ) עם דברי הרמב"ם בהלכה י"א, נוכח שהנתונים שווים, ומכאן היסוד להניח שההיתר לאדם גדול ליהרג ולא לעבור (במקום שעל פניו נראה שנאמר יעבור ואל יהרג) נובע ממה שנאמר "ישראל אשר בך אתפאר", וההשוואה תשכנע שדבריו של הנ"י מבוססים על הלכה י"א שבהל' יסוה"ת ונכונים דבריו של הכ"מ שהנ"י אומר דבריו אפילו לסברת הרמב"ם. הסיבה למסירת הנפש אינה

בנסיבות אלא בהשלכה שהיא "ולמדו ליראה את השם", והמבחן לקידוש השם הוא בתוצאות.

הלכה י"א	נמוקי יוסף / כסף משנה
אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות	אדם גדול וחסיד
שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתארים למעשיו	שיראו העם ולמדו ליראה את השם ולאהבו בכל לבם
דברים אחרים שהן בכלל חילול השם, ... ואע"פ שאינן עבירות	אפילו על מצוה קלה

כאן נוכל לחזור ולנסות לתרץ את קושייתו של הבני-יששכר זי"ע

ההנחה של המוהרצ"א מדינוב הייתה שהק"ו של חנני' מישאל ועזרי' בנוי על יסוד אותו קידוש השם שבו נאמר "כי עליך הורגנו". שתי הקושיות על ר"ת ועל הר"י, הן למעשה קושייה אחת, והיא בין אם נאמר שהצלם היה אנדרטה, בין אם נאמר שהייתה להם אפשרות לברוח מהו יסוד ההיתר למסור את הנפש?

אם נסביר את דברי הגמרא כך שנבנה את הקל-וחומר על יסוד הפסוק "ישראל אשר בך אתפאר", או אז נמצא את ההיתר בהלכה י"א ובדברי הכסף-משנה, דהיינו "אדם גדול ומפורסם בחסידות", "שימצאו הכל מקלסין וכו'", "שיראו העם ולמדו", "ואע"פ שאינן עבירות". והק"ו יהי' זה: ומה הצפרדעים שגם אם "עליך הורגנו" יתייחס להם מפני שכאן נצטוו - באופן כללי - על כך (להיות בתגורים), הרי שהפסוק "ישראל אשר בך אתפאר" אינו יכול להתייחס אליהם, ואעפ"כ התנהגותן הייתה כזו שמסרו נפשן כדי להביא לתוצאות שילמדו העם ליראה, ולאהבה את ה' בכל לבם אנו שנאמר בנו "ישראל אשר בך אתפאר", בודאי שעלינו לאמץ התנהגות כזו שילמדו העם ליראה ולאהוב את ה' בכל לבם, גם אם התנהגות כזו תביא לידי מסירות הנפש. מדויקים דברי הגמרא "מה ראו", שכן אופן זה של ק"ה אינו מתייחס לכל אדם, אלא רק לאותו אדם שהוא יוצא מן הכלל בגדלותו בתורה ובחסידותו.

1

באותם מקומות שבש"ס שבהם מוזכרים חנני' מישאל ועזרי' אין הקשר לאופן קידוש השם שקיימו. אולם אם דברינו נכונים, תהיינה שלוש הבנות בדברי הגמרא.

הרמב"ם נשאר לכל אורך הסוגיה, זאת אומרת בין בקושית הגמרא "מה ראו", בין בתירוץ הגמרא "נשאו בעצמן" במושגי "כי עליך הורגנו", וזאת כפי שמתמע

מפ"ה ה"ד "קידש את השם ברבים כדניאל חנניה מישאל, ועליהן נאמר כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה".

התוספות מרכזים בביאור הקושיא "מה ראו". בקושייתם הניחו התוספות ששאלת הגמרא מתייחסת ל"כי עליך", והא ראייה שהם אומרים שהתנאים "פרהסיא", ו"מתכוון להנאתו" קיימים במעשה דנן.

ר"ת חזר מאותה הנחה, ולדבריו שאלת הגמרא "מה ראו" מתייחסת ל"ישראל אשר בך אתפאר", ושאלת הגמרא היא האם המושג "ישראל אשר בך אתפאר" תקף גם במקרה של אנדרטה. המשך דברי התוספות מעיד על כך שהרי באנדרטה – שאינה ע"ז – אין לדברים לצלם (ע"ז) לא נסגוד משמעות כי אם במסגרת של "ישראל אשר בך אתפאר", כלומר כדי שאחרים ילמדו מאתנו שלא לעבוד ע"ז. התירוץ של הגמרא "נשאו בעצמן" מתייחס למושג של "ישראל אשר בך אתפאר".

לדברי הר"י קושית הגמרא "מה ראו... שהרי יכלו לברוח" מניחה שהמצב היה של "כי עליך הורגנו", שהרי לא ייתכן לומר שיש מקום לברוח מקידוש השם שבו נאמר "ישראל אשר בך אתפאר". התירוץ של הגמרא "נשאו בעצמן", פירושו שהם העריכו שיקדשו את ה' ע"י כך שתוצאות מעשיהם יהיה שילמדו העם ליראה, ולאהבה את ה' בכל לבם.